

...Μου φαίνεται αδύνατον να ξεχωρίσω την έρευνα στα βάθη της ψυχής από την αντίστοιχη στο κοινωνικό σώμα.

Συνέντευξη του Α. Μ. «εφ' όλης της ύλης» στον Σόλωνα Παπαγεωργίου για τη διαδικτυακή Book Press (δημοσίευση / ανάρτηση: 12/03/2023).

-Το πρώτο δημοσιευμένο λογοτεχνικό σας έργο έχει τίτλο *Το ψεύτικο μπουκάλι και το αληθινό*, και κυκλοφόρησε το 1978. Ακολούθησαν τα έργα της *Τριλογίας του '80*. Πώς ξεκίνησε η ενασχόλησή σας με τη συγγραφή;

Διαβάζω Τζόις από 19 χρονών. (Για κάποιο λόγο, δεν είναι του παρόντος, είχα μια ευχέρεια με την αγγλική γλώσσα.) Έχω ξαναπεί ότι για μένα ο Ιρλανδός υπήρξε η στοιχειώδης, η μέση και η ανώτατη εκπαίδευση. Από εκεί οδηγήθηκα σε εξίσου ενδιαφέροντες, απαιτητικούς συγγραφείς. Ανέκαθεν η ποιητική πρωτοτυπία στη λογοτεχνία, με ενδιαφέρει περισσότερο από την πλοκή των ιστοριών: περισσότερο η ποιητική μαστοριά του Φλομπέρ στην απεικόνιση της γαλλικής κοινωνίας της εποχής του παρά το δράμα της ανικανοποίητης Έμμα Μποβαρί: περισσότερο ο ψυχρός, σχεδόν άτεγκτος τρόπος που το νυστέρι του Χένρι Τζέιμς σκάβει σε βάθος τον χαρακτήρα των ηρωίδων του, παρά οι ιστορίες ψευδαισθήσεων όπου αυτές εμπλέκονται. Γι' αυτό και ανέκαθεν λατρεύω τους πρωτομοντέρνους Έλληνες (π.χ. Παπαδιαμάντη, Βιζυηνό, Ροϊδη) και τους αντίστοιχους ξένους (π.χ. Ραμπλέ, Ντιντερό, Στερν).

Εκ παραλλήλου, όμως, με τις παραπάνω αναγνώσεις, πολύ ενωρίς, εξαιτίας της ακαδημαϊκής αλλά και της άμεσης εμπειρίας μου στα εικαστικά, οδηγήθηκα στη συστηματική κριτική. Με ενδιέφερε να διαβάζω κριτικά –για να οικειοποιηθώ τον τίτλο του γνωστού βιβλίου του Τζον Μπέργκερ– «τους τρόπους του βλέμματος» (*The ways of seeing*). Αυτή η κριτική άσκηση ξεκίνησε στο περιοδικό *Προοδευτικός Κινηματογράφος* και σε αριστερά έντυπα στη δεκαετία του '80. Αργότερα συνεχίστηκε σε όλες σχεδόν τις μεγάλες εφημερίδες. Η κριτική σε θέματα λογοτεχνίας και κουλτούρας υπήρξε και εξακολουθεί να αποτελεί το εφιαλτήριό μου, η έμπνευση προς τη μυθοπλασία.

-Διαβάζοντας τα μυθιστορήματά σας, γίνεται αντιληπτό πως συνηθίζετε να κάνετε διεξοδική έρευνα προτού ξεκινήσετε να γράφετε. Υπάρχουν διάφορες εξωκειμενικές αναφορές σε λογοτεχνικά και μη έργα, σε ιστορικά γεγονότα, κλπ. Μάλιστα, σε κάποια βιβλία σας, όπως στο *Χαστουκόδεντρο* και στο *Πολ και Λόρα*, επιχειρείτε να αναπαραστήσετε το κλίμα μια ολόκληρης εποχής. Πώς δημιουργείτε τα μυθιστορήματά σας; Ποια βήματα ακολουθείτε;

Δεν γράφω προγραμματικά. Εκτός αν θεωρείται προγραμματικό σχέδιο η ορμή, το απερίγραπτο, στ' αλήθεια, ένστικτο που καθοδηγεί την όποια «επέλασή» μου σε κάποιο θέμα που, σε δοσμένη συγκυρία, καταφέρνει και με «καίει», με συναρπάζει. Γράφω ως ποιητής ή εραστής: εμπνέομαι από κάτι φαινομενικά δευτερεύον, ένα ασήμαντο περιστατικό στον δρόμο, μια φωτογραφία, μια συνάντηση με ενδιαφέροντες ανθρώπους, μια γυναίκα, ένα παιδάκι, ένα δάκρυ, ένα οποιοδήποτε *fait divers*, μια είδηση, μια ερωτική μνήμη. Για παράδειγμα, στο *Χαστουκόδεντρο* το αρχικό ερέθισμα υπήρξε μια παιδική μνήμη με ξύλινα κυβάκια και όχι, όπως θα υπέθετε κανείς, το γνωστό θέμα του βιβλίου με

το χαστούκι στη βασίλισσα Φρειδερίκη κλπ.· επίσης στο *Πολ και Λόρα*, ζωγραφική εκ του φυσικού, το ερέθισμα υπήρξε ένα φρέσκο βλέμμα στον αγαπημένο μου πίνακα του Μανέ *Πρόγευμα στη χλόη* και όχι το *Δικαίωμα στην τεμπελιά* του Λαφάργκ ή τα γεγονότα της Κομμούνας, όπως πιθανόν φαντάζεται κανείς. Δεν είναι τυχαίο άλλωστε, και το αναφέρω εδώ ως τεκμήριο των λεχθέντων, το γεγονός ότι φρόντισα το «ερέθισμα» και όχι το «κεντρικό θέμα» να κοσμήει το εξώφυλλο του αντίστοιχου μυθιστορήματος.

Ποτέ δεν ξέρω πού θα καταλήξει η γραφή που προκάλεσε το αρχικό ερέθισμά μου. Κάποτε απολαμβάνω τη χαρά μιας αργής γέννησης, περιμένω υπομονετικά να ιδώ τι πλάσμα θα αναδυθεί μέσα από τις γραμμές του εν προόδω κειμένου... Αυτή η συνθήκη είναι η μούσα μου. Αυτή με οδηγεί, συνήθως ως Κλειώ, αλλά επίσης ως Ερατώ, κάποτε και ως Μελπομένη, στον δρόμο όπου το αρχικό ερέθισμα από χείμαρρος γίνεται ποτάμι που βαθμιαία διακλαδίζεται –*νομοτελειακά* θα τολμούσα να πω– πάνω στον καμβά μιας ολόκληρης εποχής.

Εκεί κάπου, υποθέτει κανείς, ότι ακολουθεί η έρευνα. Και πάλι όχι απολύτως. Είμαι ιστορικός, η έρευνα υπήρξε ανέκαθεν ερεθιστικό παιχνίδι για μένα, είμαι εξοικειωμένος με τα ιστορικά αρχεία, μου είναι εύκολο, καθότι αναγκαίο, να διαβάσω το ποιητικό ερέθισμά μου στον ευρύτερο κοινωνικό και, κυρίως, στον πολιτισμικό τόπο της αντίστοιχης εποχής. Ωστόσο εδώ, κρατώ πάντα ως κανόνα το δίδαγμα Τσίρκα που δεν παύω να επαναλαμβάνω και στους μαθητές μου: «μένεις μέσα στην Ιστορία, μόνο όσο χρειάζεται, μόνο όσο το απαιτεί η εσωτερική ζωή των ηρώων» (*Ημερολόγια της Τριλογίας*, Κέδρος 1973, σ. 140).

-Έχετε δημοσιεύσει και μια τριλογία «μυθικών έργων στον *Οδυσσέα* του Τζέιμς Τζόις». Ανάμεσα σε αυτά τα βιβλία βρίσκεται κι ένας οδηγός που βοηθά τους επίδοξους αναγνώστες να διαβάσουν το σύνθετο μοντερνιστικό έργο του Τζόις. Τι είναι αυτό που εκτιμάτε περισσότερο στον *Οδυσσέα*; Υπάρχουν άλλα έργα του ίδιου συγγραφέα που έχουν τραβήξει το ενδιαφέρον σας στον ίδιο βαθμό;

Έχω εξηγήσει επαρκώς, πιστεύω, διά των σχετικών βιβλίων που αναφέρετε, ότι αυτό που κυρίως καθιστά το *Ulysses* ενδιαφέρον είναι το ανεξάντλητο των πιθανών αναγνώσεων του. Το τζοϊσικό κείμενο είναι εξαιρετικά προκλητικό: παρασύρει σταθερά τον αναγνώστη να πειραματιστεί από την αρχή με τις ταξινομημένες έννοιες, με τις παραδεκτές σημασίες, με την αναγνωστική του παράδοση, με τις αναγνωστικές του συνήθειες. Το τζοϊσικό κείμενο απελευθερώνει την ενστικτώδη *ποιητική σοφία*, τον *αρχέτυπο πρωτογονισμό* που κρύβει η Γλώσσα ως Ιστορία κι ο αναγνώστης καλείται, από τις πρώτες κιόλας γραμμές, να αποδυθεί σε μια πρωτοφανή ανασκαφική αρχαιολογία των προσωπικών του αναγνώσεων. Σε κανένα άλλο έργο λογοτεχνίας αυτή η πρό(σ)κληση δεν συμβαίνει στον βαθμό που ισχύει κατά την ανάγνωση του *Ulysses* όπως και πολύ περισσότερο, εννοείται, στη λογοτεχνική Βαβέλ που ονομάζεται *Finnegans Wake*.

-Πέρα από τον Τζόις, έχετε ασχοληθεί και με πολλούς ακόμα συγγραφείς, με τον Παπαδιαμάντη, τον οποίο χαρακτηρίζετε «πρωτομοντερνιστή», με τον Στρατή Τσίρκα, κλπ. Με ποιους ομοτέχνους σας αισθάνεστε συγγενέστερος συγγραφικά;

Με όσους έχουν τα ίδια «μυαλά» με μένα! Στο *Πορτρέτο του συγγραφέα ως κριτικού* καταγράφεται, πέρα από τους συγγραφείς που εκεί εξετάζω εκτενώς (ακριβώς επειδή τους

αισθάνομαι λίγο ως πολύ συγγενείς) ένας ευρύς αριθμός άλλων «συγγενών», ομιλήκων μου λίγο πολύ συγγραφέων (στο καταστατικό κείμενο «Η Πεζογραφία ως Ελλάδα», του αναφερθέντος τόμου, εκδ. Τόπος σ. 3-26). Σήμερα, επίσης, διαβάζω κάποιους νέους συγγραφείς με τους οποίους, πραγματικά, αισθάνομαι συγγενής, με την έννοια ότι τους απασχολούν παρόμοια ζωτικά ζητήματα με εκείνα που θίγουν τα δικά μου γραπτά. Αυτό μου δίνει ορισμένο κουράγιο, καταλαβαίνετε.

-Θα ήθελα να σταθούμε στο πιο πρόσφατο μυθιστόρημά σας, το *Φλλοστ, φλλοστ, φλλοσσστ*, που τιμήθηκε με βραβείο Νίκου Θέμελη το 2021. Το βιβλίο εκτυλίσσεται την περίοδο 2012-2016, και πρωταγωνιστεί μια παρέα γηραιών κολυμβητών. Κάθε ήρωας αντιμετωπίζει διαφορετικά τις ταραχώδεις πολιτικές εξελίξεις. Ένας κολυμβητής είναι μέλος αριστερής οργάνωσης, ένας άλλος είναι παλιός υποστηρικτής του ΠΑΣΟΚ, ο τρίτος πρώην βασιλόφρων. Όμως, σε μια από τις συγκλονιστικότερες σκηνές του βιβλίου, εμφανίζεται ένας μυστηριώδης χαρακτήρας, ένας Ρώσος που στο ένα μπράτσο έχει για τατουάζ τη ναζιστική σβάστικα, και στο άλλο το σφυροδρέπανο. Τι σηματοδοτεί η εμφάνιση αυτού του ιδιαίτερου χαρακτήρα στην παραλία των κολυμβητών; Πού αποσκοπεί αυτή η τολμηρή περιγραφή;

Καταρχάς αυτή η ωμή περιγραφή στο μυθιστόρημα εμφανώς δηλώνει έναν απολίτικο, ισοπεδωτικό μηδενισμό. Σήματα γυμνά που, στη θέση τους, θα μπορούσε να είναι το λιγότερο ή περισσότερο ρηχό σύμβολο μιας ομάδας, ή μιας μάρκας ρούχων. Τα σύμβολα έχουν χάσει το λιγότερο ή περισσότερο φαντασιακό περιεχόμενό τους, την επιτελεστικότητά τους. Οι ιδεολογίες που εκπροσωπούν δεν διαβάζονται από τους απαίδευτους, αμέτοχους φορείς τους, τα σύμβολα είναι «μάρκες» ανώδυνων, ουδέτερων «προϊόντων», ανενεργών ιδεολογιών.

Οι λαοί, ωστόσο, πείθονται εύκολα από τα εύκολα σύμβολα. Τα αποδέχονται βολικά με θρησκευτικούς ή οπαδικούς όρους. Υπό αυτή τη δεύτερη έννοια το *Φλλοστ, φλλοστ, φλλοσσστ* εδώ υπαινίσσεται βεβαίως κάτι βαθύτερο που, μετά την Ουκρανική τραγωδία, το διαπιστώνουν όλοι: τη δεινή πραγματικότητα της σύγχρονης μετασοβιετικής Ρωσίας όπου θολά και ύποπτα κερδίζεται η ανοχή των καταπιεσμένων λαών της καθώς η εκεί εξουσία καλλιεργεί, τότε υπογείως τότε φανερά, συγκρουόμενες φαντασιώσεις ανάμεσα στη σβάστικα και το σφυροδρέπανο...

Τέλος, στο ίδιο αυτό κεφάλαιο επισημαίνεται μια συνολική κριτική αμηχανία, αν όχι αδιαφορία, σε σχέση με την Ιστορία, ένας πολιτικός ωχαδερφισμός που δεν περιορίζεται αποκλειστικά στην πρώην Σοβιετία καθώς σήμερα διαπιστώνεται σχεδόν σε κάθε χώρα.

-Στο βιβλίο του *Η ελιά και η φλαμουριά*, ο Δημοσθένης Κούρτοβικ παρατηρεί πως το *Χαστουκόδεντρο* «εκφράζει μια πεσιμιστική ή τουλάχιστον σκεπτικιστική διάθεση απέναντι στην Ιστορία». Θα μπορούσε να ειπωθεί κάτι αντίστοιχο και για τον τρόπο που παρουσιάζετε τη σημερινή πραγματικότητα στο *Φλλοστ, φλλοστ, φλλοσσστ*; Άραγε, η δίκη των Χρυσανιγίων στο μυθιστόρημά σας είναι μια μικρή κερδισμένη μάχη σε έναν χαμένο πόλεμο;

Ενδιαφέρουσα η ερώτησή σας. Δεν ξέρω αν χάθηκε ο πόλεμος. (Και ποιος πόλεμος άραγε; Συμβαίνουν πολλοί πόλεμοι, σε αλληλοεπικαλυπτόμενα επίπεδα). Κανείς δεν το ξέρει.

Ζούμε γρήγορες και επώδυνες αλλαγές. Συστηματικά γρήγορες, συστηματικά επώδυνες, περίπου βάσει σχεδίου εξόντωσης της αντοχής των πολιτών. Κανείς δεν ξέρει πού θα οδηγήσει όλο αυτό που βιώνει η ανθρωπότητα στους καιρούς μας. Οι ήρωες του *Φλλοστ*, *φλλοστ*, *φλλοσσστ* αντιστέκονται, παρόλο το προχωρημένο της ηλικίας τους. Προσπαθούν. Σε μια εποχή που ακόμα και το δικαίωμα να διεκδικείς τα δικαιώματά σου καταστέλλεται, ή αντιμετωπίζεται με υπεροπτική απαξίωση, αυτό δεν είναι λίγο, νομίζω. Συνιστά, αν μη τι άλλο, παράδειγμα αξιοπρέπειας. Για να επαναλάβω το σύνθημα που εκφράζει θαυμάσια την απέλπιδα προσπάθεια του νέου ανθρώπου σήμερα: *Κι ας μη νικήσουμε ποτέ θα πολεμάμε πάντα!*

-Κάποιοι λένε, «ένα μεγάλο μυθιστόρημα, χρειάζεται ένα μεγάλο θέμα». Τι πιστεύετε; Τι είναι για εσάς ένα μεγάλο θέμα;

Μεγάλο θέμα είναι αυτό που η λογοτεχνία υποστηρίζει πειστικά ως μεγάλο, που σημαίνει ότι αγκαλιάζει σε εύρος και βάθος, διά της τεχνικής του, της γλώσσας, του ύφους, της έμπνευσής του, μια ολόκληρη κοινωνία. Μεγάλο θέμα δεν σημαίνει μεγάλη πλοκή. Το θέμα του *Κιθωτίου* του Αλεξάνδρου είναι τεράστιο όχι απλώς μεγάλο, αλλά η πλοκή του περίπου ανύπαρκτη. Να μην επανέλθω στο παράδειγμα του *μαντάμ Μποβαρί* που το θέμα του είναι τριτεύον.

Ο καθένας μας έχει στη διάθεσή του μια σπουδαία ιστορία να διηγηθεί από τη ζωή του, ένα τεράστιο roman-fleuve, ένα τεράστιο θέμα είναι η ζωή του καθενός μας. Όπως γράφει ο Βιμ Βέντερς στην αρχή μιας ταινίας του (*The state of things*) «Ιστορίες υπάρχουν μόνο μέσα στις ιστορίες. Η ζωή προχωράει χωρίς ιστορίες», με άλλα λόγια, αυτό που συγκλονίζει κάποτε τη ζωή μας δεν είναι το θέμα, το συμβάν καθαυτό, η «πλοκή» του, αλλά η σχέση που αναπτύσσουμε μαζί του, ο τρόπος που το αντιμετωπίζουμε εμείς και η εποχή μας, το είδος της μικρότερης ή μεγαλύτερης κατανόησης του βίου που αυτό το συμβάν επιτρέπει να διαμορφώσουμε εντεύθεν, η επίδρασή του στην ψυχολογία μας κλπ.

Κατ' αναλογία, αυτό που καθιστά ένα μυθιστόρημα συγκλονιστικό, σπανίως είναι το θέμα, κατά κανόνα είναι η διαχείρισή του από τον συγγραφέα καθώς και η όποια δεξίωσή του από τους αναγνώστες· ίσως το τελευταίο να παίζει ρόλο περισσότερο κι από το πρώτο, με την έννοια ότι ακόμα κι ένα πραγματικά μεγάλο θέμα μπορεί να πέσει στο κενό αν η εποχή δεν είναι έτοιμη γι' αυτό, αν η εποχή *αδυνατεί να το διαβάσει*. Η ιστορία της λογοτεχνίας είναι γεμάτη σχετικά παραδείγματα.

-Έχετε ασχοληθεί εκτενέστατα και με τη λογοτεχνική κριτική. Μάλιστα, από τις εκδόσεις Τόπος κυκλοφορεί μια ανθολογία κριτικών κειμένων σας, με τίτλο *Πορτρέτο του συγγραφέα ως κριτικού*. Ποια είναι η άποψή σας για τη σημερινή κριτική στην Ελλάδα; Σας προβληματίζει το ότι οι κριτικές που δημοσιεύονται στο διαδίκτυο, αλλά και στον έντυπο τύπο, είναι ως επί το πλείστον εγκωμιαστικές; Πού μπορεί να μας οδηγήσει όλο αυτό;

Θεωρώ ότι το κεντρικό πρόβλημα εδώ αφορά τη μικρή χώρα των δέκα χιλιάδων περίπου επαρκών αναγνωστών λογοτεχνίας, αφορά την περιφέρεια της Ευρώπης, τον επαρχιακό τρόπο αντιμετώπισης του λογοτεχνικού έργου. Η λογοτεχνία, περίπου εξ ορισμού, ασκεί τεράστιο παιδαγωγικό ρόλο. Άμα συρρικνώσεις αυτόν τον ρόλο καθιστώντας την με χίλιους δυο τρόπους απλή διασκέδαση, απλή αφήγηση ιστοριών για να περνάει η ώρα, άμα την

αποσυνδέσεις με άλλα λόγια από τις ζωτικές παιδευτικές ανάγκες του αναγνώστη, απλώς δεν λειτουργεί. Όποια κριτική παραβλέπει αυτή την ανάγκη, συντρέπει στην αποδυνάμωση της λογοτεχνίας ως εργαλείου παιδείας.

Εξάλλου, το μεγάλο έλλειμμα ξεκινά στη θεσμική εκπαίδευση. Το λέμε και το ξαναλέμε: Σχολείο δίχως δραστήρια, ενεργή διά των μαθητών βιβλιοθήκη, δεν είναι σχολείο. *Η κριτική ανάγνωση ξεκινά στο σχολείο, κριτική ανάγνωση του κόσμου διά της λογοτεχνίας, κριτική ανάγνωση του βίου, διά της λογοτεχνίας.*

Δυστυχώς, ζούμε σε χώρα όπου η θεσμική πολιτική για το βιβλίο και τη φιλιαναγνωσία γενικότερα αποτελεί τεταρτεύον ζήτημα. Αυτό εννοώ με τον «επαρχιακό τρόπο» αντιμετώπισης που ανέφερα προηγουμένως. Στο ίδιο, άλλωστε, στενόμυαλο πνεύμα διαπιστώνουμε και τη διστακτικότητα κριτικής από συγγραφείς του έργου συναδέλφων τους. Κι ακόμα τη διστακτικότητα κριτικής από συγγραφείς της κατ' επάγγελμα κριτικής.

Όσο για τις εγκωμιαστικές κριτικές στο διαδίκτυο: εντάξει, δεν φαντάζομαι να τις λαμβάνει κανείς στα σοβαρά: χειροκροτήματα γονέων σε σχολικές παραστάσεις όπου, όλοι εκόντες άκοντες, παίρνουμε μέρος υπομειδιώντας χαριτωμένα (με πολλές «καρδούλες»).

-Ένα από τα... «παράπονα» κάποιων κριτικών λογοτεχνίας είναι πως οι Έλληνες συγγραφείς δεν κατάφεραν ούτε να προβλέψουν την ελληνική κρίση, ούτε να μιλήσουν για αυτή με τρόπο ουσιαστικό. Εσείς έχετε χαρακτηριστεί και ως «πολιτικός συγγραφέας». Τι είναι, όμως, πραγματικά ένα πολιτικό μυθιστόρημα; Υπάρχουν πολιτικά μυθιστορήματα που μιλούν για το παρόν χωρίς υπεκφυγές; Ή μήπως ισχύει η άποψη που υποστηρίζει πως κάθε έργο τέχνης είναι εκ των προτέρων πολιτικό;

Κάθε έργο είναι πολιτικό με την πάρα πολύ ευρεία έννοια ότι, είτε το επιζητεί είτε όχι, ο συγγραφέας του παίρνει θέση απέναντι στο κοινωνικό γίνεσθαι. Το ξέρουμε αυτό. Ο σημαντικός συγγραφέας, όποιος κι αν είναι οι αντιλήψεις του με τη στενή πολιτική έννοια, όποια κι αν είναι η αισθητική του προτίμηση, σε όποιο είδος κι αν γράφει, πάντα μα πάντα θα εκφράσει το πολιτικό με τον ένα ή τον άλλο τρόπο. Μερικοί το κάνουν εμφανέστερα, άλλοι αδιάφορα. Με αυτή την έννοια ακόμα και ο Προυστ π.χ. είναι πολιτικός, αλλά δεν είναι στον ίδιο βαθμό με τον Κάφκα...

Αλλά ας μην παρασυρόμαστε σε παρερμηνείες: πολιτικό μυθιστόρημα, με την ουσιαστική έννοια του όρου, είναι εκείνο που *συνειδητώς* εμπλέκει, ήρωες, πλοκή, αφήγηση, ύφος, τέχνη και τεχνική στον κοινωνικό ιστό, στις συνθήκες, πολιτισμικές, κουλτούρας κυρίως, που φωτίζουν το θέμα, την ιστορία, τον μύθο. Προσοχή εδώ: το πολιτικό δεν σημαίνει κομματικό, οπαδικό, διδακτικό κλπ.

Υπάρχουν συγγραφείς *κεραίες της εποχής μας*, κατά τον επιτυχή όρο του Ανταίου Χρυσοστομίδη, και συγγραφείς που δεν τρελαίνονται με το τι συμβαίνει γύρω τους, (απο)κλεισμένοι σε πύργο. Θα πρόσθετα ότι οι τελευταίοι δεν τρελαίνονται ούτε με το τι συμβαίνει εντός τους, καθώς μου φαίνεται αδύνατον, περίπου αδιανόητο, να ξεχωρίσω την έρευνα στα βάθη της ψυχής από την αντίστοιχη στο κοινωνικό σώμα, να απομονώσω το ένα από το άλλο.

-Σε λίγο καιρό πρόκειται να κυκλοφορήσει ένα νέο μυθιστόρημά σας, που έχει τίτλο *Μνημόσυνο ή εκδρομή*. Θέλετε να μας πείτε δυο λόγια για αυτό;

Τυπικά αποτελεί συνέχεια του *Φλλοστ, φλλοστ, φλλοσσστ*, καθώς η πλοκή αναπτύσσεται σε παρόμοιο κοινωνικό και πολιτισμικό σκηνικό με εκείνου. Στο *Μνημόσυνο ή εκδρομή* η ιστορία επιτρέπει στον αναγνώστη να παρακολουθήσει *από απόσταση*, όπως σε μονοπλόνο του Θόδωρου Αγγελόπουλου, τη ζωή δεκαπέντε προσώπων και ενός σκυλιού. Να παρακολουθήσει με ποιο τρόπο στην πιεστική συγκυρία των ετών 2012-2020, άνθρωποι από διαφορετικά κοινωνικά και πολιτισμικά περιβάλλοντα επηρεάζονται, αντιδρούν, διαμορφώνονται, σχετίζονται, και το κυριότερο, επιβιώνουν.

Στο *Μνημόσυνο ή εκδρομή* οι ήρωες διαβιώνουν μια φαινομενικά ήσυχη ή, αν θέλετε, «ησυχασμένη» ζωή, όπως οι περισσότεροι από εμάς, ενώ γύρω τους αναπτύσσονται εκρηκτικές καταστάσεις. Βαθμιαία, σε μια παράλληλη, εν αγνοία τους, αντίδραση και άλλων διάσπαρτων κατοίκων αυτής της χώρας, αυτοί οι τύποι, νέοι στην πλειονότητά τους, ανακαλύπτουν έναν δικό τους, περίεργο, μάλλον λοξό τρόπο επιβίωσης που τους υποχρεώνει να υπερβούν τα συμβατικά όρια της ρυθμισμένης κανονικότητάς τους και, για να το πω όσο γίνεται πιο κοντά στο πνεύμα του μυθιστορήματος, να *αγριέψουν*, ή απλώς να εξαγριωθούν, να γίνουν, όπως συνηθίζουμε να λέμε σε κάποιες περιπτώσεις, *θηρία ανήμερα!* Σταματώ εδώ την εξιστόρηση. Περισσότερα, όταν με το καλό εκδοθεί το *Μνημόσυνο ή εκδρομή*.

-Τέλος, ποια θεωρείτε πως είναι η μεγαλύτερη επιτυχία σας ως συγγραφέα μέσα στα χρόνια; Αν θέλατε να κρατήσετε μία στιγμή απ' όλο το ταξίδι σας, ποια θα ήταν;

Προσέξτε: τα βιβλία μου δεν διαβάζονται από χιλιάδες χιλιάδων αναγνώστες. Δεν είναι «ευπώλητα», θα τολμούσα, μάλιστα, να υποστηρίξω, καθώς απαιτούν σταθερά και πεισματικά τη συνέργεια του αναγνώστη, ότι αυτή η επιλογή, σε καιρούς fast food, fast fuck, fast read, τα καθιστά μάλλον «δυσπώλητα».

Ξέρετε, ο Αντόρνο γράφει κάπου πως αυτό που ελπίζει «δεν είναι ότι θα επηρεάσει με κάποιο τρόπο τον κόσμο, αλλά ότι, κάπου, μια μέρα, θα βρεθεί κάποιος, ο οποίος, θα διαβάσει τα όσα έγραψε με τον ίδιο ακριβώς τρόπο που τα έγραψε». Ε, λοιπόν, αυτή είναι η δική μου καλή τύχη: υπάρχουν αρκετοί αναγνώστες που καταλαβαίνουν τι γράφω και γιατί το γράφω με την έννοια του Αντόρνο. Το γνωρίζω πολύ καλά. Λαμβάνω τα μηνύματα. Υπάρχει εκεί έξω μια θαυμάσια, μικρή «φυλή» αναγνωστών που αναγνωρίζονται μεταξύ τους στα κείμενα που γράφω. Και υπάρχουν, επίσης, σ' αυτή τη «φυλή», εδώ και κοντά πενήντα χρόνια, οι ήρωες των βιβλίων μου, η πλοκή, το ύφος, η όποια τέχνη. Αυτό είναι αρκετό για μένα. Γράφω πρωτίστως γι' αυτούς τους σπουδαίους αναγνώστες, συνομιλώ με αυτούς, *είμαι αυτοί*. Ευτυχέστερο πράγμα για τον συγγραφέα δεν υπάρχει.